

BOŽIDAR RAIČ IN LJUDSKE PRAVLJICE*

Jože Ftičar

Božidar Raič je na raznih področjih kulture razvil intenzivno dejavnost, leposlovja pa se je komajda dotaknil. Graška družba, v kateri je doraščal, se je izživljala pretežno v filologiji. Kollárjev duh, ki je vel od Zagreba, je njeno zanimanje vklepal v širše slovansko obzorje, ki se mu je mogla približati samo z intenzivnim študijem slovanskih jezikov. Najbližji literarni vzornik je bil tej družbi Vraz, ki je Razlagovo generacijo idejno pridobil in organiziral. Leta 1849 se je Raič z Vrazom osebno seznanil, ko ga je obiskal na domu njegove sestre. Ob tej priliki mu je Vraz polagal na srce delo za narod in boj za njegove pravice.¹

Nobenega dvoma ni, da je dal Vraz Raiču tudi pobudo za zbiranje ljudskega blaga, če ne direktno, pa vsaj indirektno preko svojega dela. Folklorna motivika je tudi edina leposlovna zvrst, ki se je Raič z njo ukvarjal.

V prvem letniku Razlagove Zore je priobčil ljudsko pravljico »Erbosajdan«.²

Kratka osečina. Po vztrajnem prizadevanju Erbosajdan ugrabi perut kopajoče se vile. Ta ostane sedaj brez moči in prècej pristane na njegovo zakonsko ponudbo. Možu obljubi zvestobo, a mu ob prvi priliki zbeži. Erbosajdan jo gre iskat. Po dolgem tavanju jo najde končno v zlatem gradu na stekleni gori. Tu ga postavijo za gospodarja, edino v klet mu prepovedo. Erbosajdana pa le zanese vanjo. Hudobec, ki ga tam najde, ga prosi kruha. Trikrat mu ga Erbosajdan dá, vsakokrat hudobec strga eno verigo. Končno se osvobodi, ugrabi Erbosajdanovo ženo in jo odpelje. Erbosajdan ga najde in skuša dobiti ženo nazaj. Trikrat mu jo vrne in trikrat ponovno ugrabi. Četrtrič pa Erbosajdana zmelje v prah. V lobanji zvali škrjanček svoj zarod in v zahvalo Bogu prosi za vstajenje pokojnika. Erbosajdan oživi. Sreča raka, volka in vrana in jim v stiski pomaga. Pride k neki gospodarici za hlapca. Tri leta pase čredo, ves ta čas pa dobi le tri koščke kruha. Kos kruha mu mora zadostovati za celo leto. Iz stiske mu pomagajo živali, ki jim je nekoč pomagal. Gospa mu odteguje tudi obljubljeni plačilo, ob odhodu

* Odlomek iz neobjavljenega daljšega spisa, ki je bil leta 1957 predložen kot diplomsko delo na filozofski fakulteti ljubljanske univerze z naslovom *Božidar Raič, narodni buditelj, jezikoslovec, mladoslovenski politik in ideolog.*

¹ Anton Raič, Božidar Raič, Slovan III., 1886, str. 342.

² »Zora« 1852, str. 44–57.

pa mu ponudi na izbiro zláto, srebrno in blatno žrebe. Erbosajdan izbere. Pride hudobec in vsi trije zajahajo okrog sveta ... Namen tek-movanja: kdor ga bo prvi objahal, dobi vso trojico žrebet. Erbosajdan zmaga in blatno žrebe, ki ga je ob ponudbi izbral, se spremeni v nje-govo ženo, brez katere ni mogel živeti.

Jezik pravljice je štokavščina z neznatno primesjo slovenščine, t. j. Razlagova ilirščina.

Sorodne motivike v slovenski folkloristiki doslej nisem našel (— le zgodba o ugrabitvi kopajoče se vile je podobna slovenski ljudski pravljici Pastirček in čarovnikova hči —), zasledil pa sem jo v srbsko-hrvaški literaturi. Pravljica o Erbosajdanu je tematično tako podobna srbski Baš-čelik, da se ne morem ubraniti medsebojni komparaciji obeh in iz nje izhajajočih zaključkov. Namen, ki me pri tem vodi, pa je pokazati, kako se je mednarodni motiv o nasilju močnejšega nad slabšim (dr. I. Grafenauer pripisuje Baš-čeliku turško poreklo)³ razvil na Slovenskem in kako na Srbskem. Razpravljati o Erbosajdanu se mi zdi vredno tudi zaradi tega, ker gre za eno prvih zabeleženih slovenskih pravljič (še pred Valjavcem).

Preden pa taka primerjava more imeti smisel, moram dognati nacionalno izvirnost slovenske variante. Gre za vprašanje, ali si ni Raič pravljice sposodil pri sosedih (bivanje v Varaždinu, ilirizem). Nacionalno poreklo neke folklorne zvrsti pa sem upravičen iskati šele, ko doženem, da je zares ljudska in ne samostojna tvorba izobraženega pisca, ki jo je objavil.

Raičeva pravljica ima v podnaslovu označbo: Narodna povest izvorna (v eni vrstici z razprtim tiskom) od Božidara Raiča (v drugi vrsti s kurzivo). Na videz protisloven stavek mi v skladu z jezikom sestavka in značajem almanaha (ilirizem!) vsiljuje razlogo, da se pridevnik »izvorna« nanaša na predstoječi subjekt, spodnja vrstica pa ima le pomen objavitelja. Glede naslova pisec pripominja, da ni mogel zvedeti njegovega pomena. Pripomba že sama po sebi pove, da je snov vzlet iz ljudstva, saj je ime povezano z vsebino pravljice. Da ne gre za samovoljno priredbo ljudske snovi, pa mi dokazuje sintaktična in vsebinska struktura pravljice hkrati z drugimi momenti.

1. Neurejeno mešanje časov: dovršniki in nedovršniki sedanjega in preteklega časa se prepletajo v enem samem stavku. To je do neke mere pripisati tudi nedognanosti ilirščine, toda Raič je bil tenkočuten filolog. Premi govor ne sestavlja posameznih, zaključnih stavkov, ampak je vključen v tok pripovedovanja. Od časov prevladuje nedovršni sedanjik. Pogost pojav je prenos dogajanja s 3. osebe singulara na 1. osebo v indikativnem stavku. Tako natrpan slog zapušča vtis pripovedovanja oziroma hlastnega prizadevanja, da se pripovedano za- piše. Subjektivne pripombe k dogajanju pisatelj postavlja v oklepaj.

³ Neobjavljena rokopisna pripomba dr. I. Grafenauerja v SAZU, odd. za narodopisje.

V tekstu se čuti odsotnost subjektivnega faktorja, pisatelj si prav nič ne prizadeva ustvariti pravljичno slikovitost, kakršna je n. pr. pri Baščeliku, prav tako se izogiba čustvenemu poantiranju dogodkov (razen zgodbe o škrjančkih, če ta ni ljudska). V celoti zapuša zgodba vtis hlastnega pripovedovanja, oziroma prizadevanja pripovedovalca, da zgodbo strnjeno pove, čustvene in miselne elemente pa prepusti poslušalcem. Tako mi že sintaktična struktura zgodbe kaže, da jo je Raič po nekem neukem pripovedovalcu skušal čimbolj verno obnoviti, če je ni še zapisal sproti. Ni pa izključena kakšna njegova preuredba v malem, ki pa celoti značaja ljudskosti še ne more odvzeti.

2. Posamezni snovni elementi vsebinsko niso izpeljani. V obliki, v kakršni jih je Raič podal, povzročajo nejasnost (puščavnik-kaznjeneč pravi o sebi, da že pet let ne sme videti nobenega kristjana), nastati so mogli tako, da je narod prvotno zgodbo polagoma opuščal, ali pa jo je pozabil, oziroma opustil Raič. Komaj nakazane fabulativne prvine bi umetni oblikovalec razširil, da prikaže pravljичno slikovitost dogajanja. To bi bil storil vsaj Raič, ki je celo dovršenim opisom v oklepaju pritikal podkrepitve. Sem sodi nedoslednost pripovedne logike (junak, ki krade, je kmalu zatem označen kot človek, ki se tujega blaga ne dotika), kakršno bi izobrazil sestavljalca le težko spregledal.

3. Ko bi pravljico Raič idejno sam obarval, verjetno ne bi bil dopustil, da junak pravljice krade. Kot priložnostni zapisovalec se tudi ni poglobil v značaj ljudskega pravljичnega oblikovanja, ki dopuša krajo v primeru, da brezpravni junak krade imenitniku.⁴ Tako je tudi v našem primeru to le nepotvorjen izraz ljudskega realizma.

4. Pisateljskega daru Raič ni imel. Pisanja se ni lotil niti takrat, ko je leposlovnim piscem ponujal teme iz slovenske zgodovine.

5. Razlag v »Svršetku« Zore pravi, da so manj znane besede v »narodnih pripovedkah« izraz prizadevanja, podati ljudsko blago v čim bolj izvorni obliki. Opozorilo urednika priča, da je imel do folklorne odgovoren odnos. Zato smemo domnevati, da je enakega zahteval tudi od sodelavcev.

Literarne predloge pri pisanju Raič po vsej verjetnosti ni imel. Pravljica s tem motivom vsaj v srbohrvaški književnosti dotlej ni bila objavljena. V prvi izdaji Vukovih pravljic leta 1821 je ni, ima jo šele v izdaji iz leta 1870. Slovenski ilirci so se pri zbiranju folklornih snovi načelno držali slovenskega ljudskega blaga. To in okoliščina, da je v času objave živel izključno v vzhodnoštajerskem domačem okolju, govori za domnevo, da je pravljico slišal na Slovenskem.

Slovenski značaj Erbosajdana potrjuje delno tudi pravljica sama. Poleg krščanskega reševanja problemov je v pravljici nakazano tudi gospostvo tujega fevdalnega sloja. (Na slovensko domovino variante kažejo morda tudi elementi, ki se nanašajo na pokristjanjevanje). Če drži pravilo, da nosi vsaka pravljica značaj kraja, kjer se je usidrala,

⁴ Prodanović: Antologija narodnih pripovedaka. Beograd 1951, str. 19.

morem sklepati, da jo je Raič slišal v panonskem delu slovenske zemlje: dejanje se odvija v razsežnih gozdovih na ravnini (pri Baščeliku v planinah — geomorfološki faktor razpoznavanja).

Sorodnosti snovnih proin. Fabulativno je osrednja zgodba pri obeh variantah skoraj identična. Tako srbskemu kot slovenskemu junaku dado na razpolago z zakladi obložen grad, le v eno sobo jima prepovedo. Oba premaga radovednost (— to je pravzaprav stereotipni primer pravljic nasploh). Carjevič najde tam vkovanega Baščelika, Erbosajdan priklenjenega hudobca. Nasilnika se rešita na enak način: po slepem zaupanju obeh junakov. Oba nasilnika ugrabita in odvedeta žene lahkovernih junakov. Ta dva ju zasledita in skušata dobiti žene nazaj. Nasilnika ju prestrežeta, jima trikrat oprostita, nato pa zagrozita s smrtjo. Junaka poskusita srečo četrtič, a nasilnika ju ujameta in ubijeta. Oba vstaneta od mrtvih. Tu se zgodbi razideta in se snideta pozneje le v enem elementu: junaka končno premagata močnejšega nasilnika in osvobodita žene. Obema junakoma pomagajo iz stiske enaki mitološki rekviziti (živalska peresa, vržena na ogenj). Za obe pravljici velja, da junakov ne odrešijo dokončno nadnaravne mitološke sile. Na koncu zgodbe le-te odslužijo in postavijo junaka pred dejstvo, da si rešitev išče sam.

Osnovne motivne sorodnosti. 1. Nasilnika obeh variant se osvobodita roke pravice, ko jima človek slepo zaupa.

2. Nasilnika sta na videz vsemogočna, premaga ju le trezni ljudski razum, posamez (Erbosajdan) ali ob pomoči nadnaravnih sil (Baščelik).

3. Sla po ljubezni in pravici človeka je močnejša od volje do življenja. Prav tako vera, da bo s temi lastnostmi zmagal.

Kljub navedenim analogijam pa varianti ne moremo identificirati. Vsaka zase nosi pečat kraja, kjer je v določenem času živela. Mednarodni motiv nasilja se je pri vsakem narodu modificiral po njegovih specifičnih zgodovinskih in družbenih razmerah.

Slovenska pravljica ima izrazito socialno obeležje. Motiv nasilja je pri Erbosajdanu porazdeljen na hudobca in gospodarico. Tako pri prvem kot pri drugem nasilniku zastoj išče pravice. Krivična gospodarica mu odteguje obljubljeni plačilo, ga izkorišča, dokler ga končno ne skuša odstraniti. Ponudi mu sredstva, ob katerih upa, da jih hlapec izbere tako, da ga bo lahko pogubila. Erbosajdan naj izbere eno ponujenih žrebet. V naravni težnji po blagostanju se fantu zasvetijo oči. Toda v tem se zave krute realnosti svojega socialnega položaja in razmišlja: »Ako uzmem zlato, mi ga oduzmu velikaši, ako izvolim si srebro, ga oduzmu gospoda: blatno ču uzeti, to bude vendar meni ostati.« Hudobec in gospodarica sta postala naenkrat personificirana: velikaši in gospoda. Da aplikacija ni zgrešena, priča konec pravljice. Ko Erbosajdan izbere, se pojavi nenadoma hudobec, ki je medtem v zgodbi že izpadel. Z gospodinjo zasedeta žrebeti, ki ju je Erbosajdan označil za pohlep velikašev ter gospode in vsi trije se pomerijo v med-

sebojni tekmi. Tako odkrite sociološke poante so v slovnski pravljici redke. Lastne so bolj pripovedkam.

V srbski varianti je ljudstvo motiv nasilja prav tako pripisalo političnim sovražnikom, toda tam se je javljalo nasilje predvsem v neprestanih bojnih spopadih (in krvavem socialnem zatiranju v času okupacije), v katerih sta (v skladu z možnostmi srbskega državotvornega naroda) pomagala lahko le vojna zvijača in meč. Zato je v Baš-čeliku poudarek na fizičnem obračunavanju s sovražnikom, na neskončnem heroizmu in na metodah vojaškega značaja: zvijača, združena s silo.

Enako prizadeta junaka v obeh pravljicah na nasilje povsem različno reagirata. Carjevič svojo ženo ugrabitelju suvereno vzame, Erbosajdan pa gre hudobca prosit zanjo. Prvi se nasilju upira s silo, drugi pa le s pasivnim iskanjem pravice in vdanostjo v usodo. Carjevič Baš-čelika ubije, Erbosajdan pusti sovražnika živeti in se zadovolji z moralno zmago. Gibalo zgodbe je pri Baš-čeliku boj, pri Erbosajdanu strpnost. Podoba je, da navedene razlike izvirajo v različni družbeni ideologiji obeh narodov v zgodovinskem razvoju. V srbski varianti odseva prirodni humanizem, brezkompromisni boj na življenje in smrt, slovensko pa je — vsaj v tem primeru — prekvasila krščanska miselnost. Erbosajdan se da puščavniku krstiti. Ubegle žene ne kaznuje. Pravice si ne jemlje, kot stori to srbski junak, ampak prosi zanjo. Od mrtvih vstane na krščanski način (carjevič na mitološki). Maščevanja ne pozna, zlu se ne upira s silo, marveč prepusti vse razvoju časa, v veri, da bo zmagal le s prenašanjem trpljenja. Zatiran po tujih vladarjih in krivični gosposki, brez vsakega upanja na politično osvoboditev z lastnimi močmi, zapade tolažbi krščanstva. Svojemu trpljenju in svoji veri poišče primero v prirodi. Škrjanec, ki ga ljudje preganjajo, da lahko vali le v nepristopnem trnju, žvrgoli mladičem o usodi svojega življenja: »Imel sem mlade u travniku, pokosiše mi nje kosci, imel sem mlade na njivi u reži, požese nje žnjeci, sad pako sem nje imel u toj lubanji potrtoj i srečno sem zgodnjaj vas, radujmo se zajedno i prosimo Vsemožnoga, da nek oživi i uskrsi on, kteroga su ostanci ovi...« Mitologija se je v slovnski pravljici umaknila — mistiki.

Srbski junak pa je v svojem odkritem boju v vsakdanjih bitkah potreboval predvsem duha heroizma. Za pripovedko ga je našel v lastni zgodovini, za pravljico v mitologiji. Tako je v večji meri ohranil spomin na boj človeka s narodo, z njim je podžigal heroizem svojih narodnih vladarjev (osebe v Baš-čeliku so sami carji in carjeviči). V konkretnem primeru mu je bil potreben zato ves mitološki pristroj (boj carjevičev s krilatimi kačami). V slovnski varianti imajo mitološke sile le pomen trenutne pomoči slabotnemu človeku. Človeka pa rešuje krščanski credo (»in hoc signo vincis«). Če za »stekleno goro« sprejmemo Keleminovo razlago: steklena gora = nebo,⁵ najde Erbo-

⁵ Jakob Kelemina: Bajke in pripovedke slovnskega ljudstva. Celje 1930, str. 26.

sajdan odrešitev šele v onostranstvu. Smisel izbire tekmovanja in zmage bi v tej luči izpadel kot ponazoritev dogme (kdor se povišuje, bo ponižan in narobe). S tako interpretacijo pa se ne morem zadovoljiti. Nasilnika — v našem primeru enega obeh zatirancev — je ljudstvo izenačilo s hudičem. Erbosajdan sicer služi, a ni do kraja servilen. V stiski si pomaga po svoje (pri kmetih krade, pri gospodarici ne izpolnjuje nalog z lastnim delom). Nauk o odrešitvi v onostranstvu bi bil lahko izpeljan že v okviru zgodbe o hudobcu. Ker je čutilo dva zatiralca, je ljudstvo zasnovalo dve zgodbi. Poudarek je torej na socialni plati pravljice. V tem smislu pa »steklena gora« lahko pomeni blagostanje nasploh.

Z etnografskega stališča elementov posamezne pravljice ni dopustno aplicirati na konkretne zgodovinske razmere, dokler nimamo na razpolago več variant.⁶ V podrobnostih sem se temu izognil, v splošnem pa se spričo tako naravnost izražene socialne motivacije v slovenski pravljici ob primerjavi z njeno srbsko sorodnico nisem mogel.

Mitološki elementi v Erbosajdanu. 1. Animizem: volkovi razmišljajo, govore, pomagajo človeku, podobno rak in gavran. Imajo dušo.

2. Metamorfoza: Glavni junak se spremeni v jelena, v hrast, dekleta v gosi in narobe.

V pobegu žene (le-ta prelomi obljubo in uide možu k sestram) je mogoče kaka analogija Lepe Vide (v variantah z njeno nezvesto vlogo). Te domneve pa ni moč potrditi, dokler ne najdemo sorodnih slovenskih variant. Motiv o pobegli ženi-vili ima tudi Valjavec v pravljici Žena odišla na stekleno goru.⁷

Pravljica o Erbosajdanu je v času Bachovega absolutizma mogla postati zopet aktualna. Obravnavo pa zasluži tudi v primeru, če se dokumentarno izkaže, da je v glavnem Raičevo samostojno delo.

Bleiweisove Novice 1859 prinašajo dve po Raiču zapisani ljudski pravljici. Prvi je naslov Neman in Belana.⁸ Ker je pravljica aktualni predmet današnjega folklornega razpravljanja in ker gre za eno še živih ljudskih pravljic, se bom pri njej pomudil malo dlje.

Vsebina. Po smrti staršev se bratec in sestra odločita v svet. Preživljati se mislita s petjem in igranjem. V nekem gozdu se ustavita, on zaigra, ona ga spremlja s petjem. To slišijo razbojniki in ju napadejo, a Neman jih pobije. V njihovem stanovanju si uredita dom. On hodi na lov, ona gospodinji. Toda poglavar razbojnikov, ki ga je Neman z drugimi vred ubil, ji ne gre iz glave. Kar najde lonček s čudežno mastjo, steče k mrtvemu razbojniku, ga namaže in ta oživi. Belana ga skrrije. Med Nemanovo odsotnostjo skleneta, da ga zaradi svojega raz-

⁶ Dr. Ivana Grafenauerja in dr. M. Matičetova ustno opozorilo.

⁷ Matija Valjavec: Narodne pripovedke u i oko Varaždina. Varaždin 1858, str. 104.

⁸ »Novice« 1859, str. 21.

merja odstraniti. Po razbojnikovem nasvetu se Belana napravi bolno in pošlje brata k volkulji po mleko. Neman uboga, a se srečno vrne. Na enak način ga pošlje še k medvedki in levinji. Živali pa Nemana same čakajo in mu poleg mleka dajo še mladiče, češ da mu bodo nekoč pomagali. Belana in razbojnik se čudita, da ga niso zveri raztrgale. Neman pove, da bo ob moč šele, ko mu nekdo zveže palca, sestra to poskusi, razbojnik ga napade, a ga Neman premaga in razseka. Sestro pusti v gozdu, odide po svetu, reši v nekem mestu prebivalce in kraljično pozoja, se s kraljično zaroči, pred poroko pa gre po nezvesto sestro. V tem ga njemu podoben hlapec ukani pri kraljicini — prevari jo, češ da je Neman on. Pravi dvojnik ji piše pismo, nesejo ji ga mladiči prej omenjenih živali. Kraljica se obotavlja, a ga končno spusti k sebi, ga spozna, objame, poroči, Belana pa postane njena služabnica.

V Raičevem zapisu je bila pravljica na Slovenskem prvič zabeležena. Dr. Milko Matičetov je ugotovil doslej šest variant pravljice o sebični sestri. Za Raičem je pravljico zapisal Josip Jurčič. Zapis, ki nosi naslov »Nehvaležna sestra«, je ostal v rokopisu in ga je 1870 nekoliko poenostavljenega objavil v Stritarjevem Zvonu pod novim naslovom »Brat in ljubi«. Tako zgodbo je slišal in napisal Andrej Šavli na Tolminskem in ji dal naslov »Pastorek in pastorka«. Ker omenjeni zapisovalci zgodb niso zapisali neposredno ob pripovedovanju oziroma, ker so jim dali svojo obliko, jih šteje Matičetov za zgolj literarno prirejene variante, ki da niso narodne, ker »jim je ljudska le tematika«. Nasproti tem postavlja tako imenovane ljudske variante iste pravljice, ki so jih povedali Miha Kosmač (1872 Cerčno), Regina Kramar Količesa (1940 Beneška Slov.) in Joža Kravanja Marinčič (1952 v Trenti). Prvo je zapisal Frančišek Sedej, drugi dve pa Milko Matičetov.

V svoji folkloristični študiji »Brat in ljubi«⁹ postavlja Matičetov variante literarne skupine nasproti variantam ljudske skupine in na osnovi primerjanja izvaja folkloristično-literarne zaključke ter skuša obenem izreči literarno-estetsko sodbo vrednotenja.

Za Raičev tekst pravi, da »je za petdeseta leta ... kar čedno berilce«, odreka pa mu značaj ljudskosti.

Odstavek, ki rabi Matičetovu v dokaz neljudskosti Raičevega teksta, je gotovo Raičeva samovoljna romantična tvorba, ki jo ima še od Razlagove Zore, ni pa izključeno, da je v svojem pomenskem jedru odstavek ljudski. Ljudstvo v vinorodnih štajerskih gorinah je v svojem živahnem družbenem značaju nagnjeno h glasbi in petju, zato je utegnulo motiv prosjačenja zapuščenih otrok zamenjati z muzikantskim načinom iskanja kruha.

Oblikovno-stilno Raičev tekst prav gotovo ni ljudski. Za ljudskost neke pripovedi pa po mojem mnenju ne more biti odločilna le oblika, ampak tudi fabulativna konstrukcija besedila. To mora veljati vsaj za

⁹ Milko Matičetov: »Brat in ljubi«, separati iz Zbornika Primorske založbe Lipa 1956.

sredo 19. stoletja, ko pisatelji ljudskih snovi niso zapisovali toliko iz folklorističnih, kot iz leposlovnih nagibov. Zato se niso posluževali folklorističnih sredstev »fotografiranja« ustnih izročil, temveč so bolj ali manj verno zabeležili le vsebino, ki so jo spravili v svoj oblikovni kalup. Tako zapisana besedila pa se spričo tega, ker drugačnih z izjemo Valjavca za to dobo ni, smejo brez predsodkov smatrati za ljudsko blago. S tega stališča pa v knjižnem jeziku oblikovani pravljici morem oporekati folklorno pristnost šele tedaj, ko doženem, da je poleg samostojne oblike tudi vsebinsko samostojna priredba, oziroma ljudsko svobodno fabuliranje na ljudsko temo (ta primer imamo pri Trdini).

Raič v svojih folklornih prispevkih točno označuje, ali jih je zapisal, ali priredil. Obravnavana pravljica nosi podnaslov »Narodna pripovedka. Zapisal Raičev B.« Resničnost avtorjeve navedbe pa morem potrditi, oziroma ovreči šele, ko pritegnem v obravnavo ostale literarne variante ob istočasni primerjavi z živimi ljudskimi besedili iste pravljice. Kosmačeve in Šavlijeve variante ne morem upoštevati, ker mi doslej nista bili dosegljivi. Za sintezo pa mi zadoščajo že ostale variante.

Ob pravljici »Brat in ljubi« je Jurčič pristavil, da jo je zapisal leta 1862 »v višenjskih hribih«. Prvotna oblika zapisa je 1954 prišla v rokopisni oddelek NUK, in sicer med Levčevo zapuščino.¹⁰ V podnaslovu nosi rokopis označbo »narodna povest«, objavljeni tekst pa »narodna pripovedka«. Milko Matičetov, ki mu je za ljudskost pravljice odločilni razpoznavni kriterij oblika, Jurčičevima tekstoma odreka upravičenost pridevka »narodna«. Na osnovi oblikovno-stilističnih razlik med prvo in drugo redakcijo Jurčičeve pravljice zaključuje, da tu ne gre za zapis, kot trdi objavitelj, marveč za obnovo. V poslednjem ima Matičetov prav. Kot Raič tudi Jurčič ni zapisal pravljice z današnjo znanstveno metodo, pač pa si je zabeležil le vsebino, ki jo je potem oblikovno po svoje prikrojil (književna slovenščina z nekaj dolenjskimi dialektizmi). Tako preoblikovanje pri Jurčiču nazorno kaže primerjave prve in druge redakcije pravljice. Kaže pa obenem — in to je Matičetov prezrl — da si Jurčič v 2. redakciji prizadeva, ohraniti vsebinsko enotnost prve redakcije. Res poseže Jurčič tu in tam tudi v dejanje, toda če sodimo nepristransko in objektivno, spoznamo, da gre tu za nebitvene snovne spremembe, ki na celoto ne vplivajo. S tem, da je črtal eno izmed dveh hiš v gozdu (1. red.), dogajanja ni bistveno spremenil, marveč ga le osredotočil v eno prizorišče. Tu vidim le tehnično spremembo, potrebno zaradi večje jasnosti in koncentracije dogodkov. V tem, da je v 2. redakciji pustil razbojnikom, da babi glavo odsekajo — v 1. redakciji ta zbeži — je spremenil le postransko dejanje, verjetno z namenom, da poudari karakter razbojnikov. Tako je dosegel le večji realizem. Od prve redakcije se je po mojem najbolj oddaljil s tem, da je v drugi drugače izpeljal konec. V prvi redakciji

¹⁰ Milka Matičetova ugotovitev v »Brat in ljubi«, str. 16.

brat sestro zapusti, v drugi pa pusti, da jo zveri raztrgajo. Na izgled tiči tu velika razlika. Toda če upoštevamo, da gre za pravljico, se nam sprememba pokaže v drugačni luči. Skladno s pravili pravljичnega snovanja mora biti sestra kaznovana. Kaznovana je že v prvi redakciji. Po obračunu z njenim ljubim jo brat zapusti. Ko napade brata, jo medvedka podere na tla — tu je njena kazen nakazana. V 2. redakciji jo medvedka raztrga — tu pa je kazen izpeljana. V 2. redakciji vidim tako le doslednejše izveden mitološki zakon o nepopustljivem kaznovanju krivice. Taka rešitev se je skladala z motivom, ki se večkrat ponavlja v Jurčičevih povestih — maščevanje ponižanih in razžaljenih ljudi zoper one, ki jih zatirajo (n. pr. Domen).

Razen teh treh snovnih sprememb in nekaterih nepomembnih opisnih dopolnil je vsebinsko 2. redakcija popolnoma enaka prvi. Nedoslednosti v tekstu 2. redakcije, ki jih Matičetov pripisuje Jurčiču,¹¹ v pravljичnem svetu postanejo razumljive, interne pravljичne nejasnosti pa morem v večji meri pripisati neukemu pripovedovalcu iz ljudstva, kakor izobraženemu umetniku, ki je dotlej — brez nedoslednosti — zmogel že večje pripovedne tekste. Prav nedoslednosti v tekstu me nagibljejo k prepričanju, da je hotel ostati veren besedilu, ki ga je slišal med ljudstvom. Možno je namreč, da je v času od 1861 do 1870 slišal novo varianto iste pravljice.

Kot na drugem mestu Matičetov pravilno zaključuje, pa je v primeru lastnega prenavljanja Jurčič v 2. redakciji le »poenostavil dejanje in se s tem približal ljudstvu«. Dejanje je le poenostavil, medtem ko mu je ostal vsebinsko zvest. Če se pravljica, ki jo je povedala Regina Kramaro Količesa »snovno lepo krije z Jurčičevo pravljico „Brat in ljubi“,¹² potem med Jurčičevima redakcijama ne moremo videti razlike.

Neprikrito prizadevanje, da ob stilnih in oblikovnih popravah, ki so bile za objavo potrebne, ohrani snovno podobo prvotnega teksta, kot tudi enako sosledje snovnih elementov v obeh redakcijah po moji sodbi dovolj zgovorno priča, da je Jurčiča vodil tu princip zvestobe ljudski povesti in ne poizkusa, da ljudsko snov obdela po svoje. V tem sklepanju me podpira tudi literarna zgodovina. Dr. I. Prijatelj pravi, da se je Jurčič — pač v duhu časa in pod Levstikovim vplivom (indirektni poziv k nabiranju narodnega blaga v Popotovanju 1858) — najprej lotil nabiranja narodnega blaga. »Prvi poskusi Jurčičevega peresa« pravi Prijatelj dobesedno, »so posvečeni narodnemu tradicionalnemu slovstvu. Pod vplivom dotedanjih literarnih delavcev zapisuje Jurčič narodne pravljice in pesmi, zapisuje jih, da jih objavi kot take« (podčrtal Prijatelj).¹³ Če upoštevamo Jurčičevo sočasno navdušenje za

¹¹ Razgledi, Trst 1948, str. 454.

¹² Milko Matičetov: »J. Jurčič, Regina Kramaro in nosilci folklorea«, Razgledi 1948, str. 450.

¹³ Ivan Prijatelj: Zbrani spisi J. Jurčiča, I. zv., str. XII.

narodne pravljice — v njih je videl veliko poetično lepoto (glej njegov članek o narodnih pravljicah in pripovedkah) — in dejstvo, da se je po učiteljevem nasvetu šel učiti k narodu, mora biti dvom v Prijateljevo trditev izključen. Podvomil pa je Matičetov, ki je v medsebojni primerjavi Jurčičevih tekstov iskal le potrdilo za domnevo, da Jurčičeva pravljica ni narodna, marveč njegova last. Prečrtana mesta, popravki in dostavki v prvi redakciji pravljice — vse to se nanaša le na tehnično sestavo besedila — vodijo Matičetova »za kulise Jurčičevega snovanja pravljice«, zato na osnovi tega tudi prvotnemu tekstu odreka značaj ljudskosti.

Glede obravnavane pravljice pa je dvom v Prijateljevo trditev do neke mere upravičen. Jurčič »Nehvaležne sestre« ni objavil, pač pa je v letih 1864—1865 skušal napraviti iz nje samostojno epsko pesem. Nahajamo jo v notesu iz teh dijaških let pod naslovom »Dragi in brat«. Za to pesem lahko šele rečemo, da je Jurčičeva samostojna literarna obdelava ljudske tematike (konkretno motiva o izdajalski sestri). Motiv je pravljici in pesnitvi skupen: zaradi ljubezni sestra žrtvuje brata sovražniku. Najti je tudi nekatere stične točke snovnega značaja. Spremembe pa so tako velike, da pesmi ne moremo prisojati značaja ljudskosti. Tu šele se je Jurčič suvereno lotil samega dejanja. Prizorišče dogajanja je prestavil v grad. Bratec in sestrica nista več zapuščena siromaka, marveč premožna grajska dediča (odrasla!). Razbojnik in njihovega poglavarja nadomesti Turek. Prišel je snubit graščakinjo Anico, a brat ga je zaprl. Živali izginejo iz zgodbe. Vile, ki jih dekle kliče, se ne odzovejo. Bajeslovne sile zamenja vedeževalka. Kaj se je zgodilo? Jurčič je zgodbo iztrgal iz pravljичnega okolja in jo prestavil v realno življenje. Poleg tega jo je tudi tematično drugače izpeljal. Ljubljenega Turka Anica osvobodi na ta način, da zavda bratu. Zločina ne prestreže pravica, kot v pravljici, marveč je izpeljan do konca in nekaznovan. (Tragični konec je hotel v tej dobi dati tudi prvi zasnovi Desetega brata.) Jurčič je čutil, da tako prenarajena zgodba z ljudsko nima več zveze, zato jo je podnaslovil z izrazom »povest«. Zavedal pa se je hkrati, da mu pesem ni uspela. Kljub temu je vztrajal, da napravi iz pravljice samostojno literarno delo. I. Prijatelj pravi, da se je s svojo »povestjo resneje bavil, ker jo je pozneje mnogo popravil.« Uspelo mu po vsej priliki ni, zato je končno spoznal, da bo najbolje, če jo predstavi svetu v njeni organski, ljudski podobi. Da jo objavi kot tako. (Morda se je za to odločil tudi pod vplivom Levstika, ki se je v tem času na osnovi dvoma v slovensko, od folklore oddaljjujoče se pripovedništvo pripravil na objavo ljudskega izročila kot takega,¹⁴ gotovo pa pod vplivom žurnalistične tlake pri Slovenskem Narodu, ki mu ni pustila, da bi vse nabrano folklorno gradivo izvedel v samostojna dela). V ta namen je pripravil za tisk rokopis pravljice iz 1862, vendar tako, da ji je vsebino pustil neokrnjeno. Tako prirejeni

¹⁴ Anton Slodnjak: Zbrano delo Frana Levstika IV, str. 482.

pravljici je lahko zdaj spet pritaknil vzdevek »narodna«. Pristavil je še, da jo je zapisal v višenjskih hribih 1862. (Matičetov je ugotovil, da jo je zapisal že 1861.) Vsebinska doslednost objavljene pravljice mi po tako očitnem odklonu 1864—1865 pove, da jo je sklenil podati tako, kot jo je slišal. Stilno jo je v ljudskem duhu sicer nekoliko preoblikoval, ne da bi v epsko zgoščeno snov skušal vnesti osebno pripovedno noto, v kolikor ni slišal nove ljudske variante (zadnje je verjetno vsaj glede privzema psoglavcev in harambaše, na ta način je zla bitja obarvalo zlasti ljudstvo ob hrvaški meji). V rokopisu iz 1861 in v Zvonovi objavi je torej gledati obnovljeno *ljudsko pravljico*, v pesnitvi »Dragi in brate« iz 1864—1865 pa Jurčičevo samostojno delo, oziroma poskus samostojne obdelave ljudske snovi, iz katere je vzel le glavno temo.

Če odmislimo obliko, ki je vsakemu zapisovalcu ljudske snovi v tej dobi svojska, smemo za snovno konstrukcijo besedila še vseeno reči, da je ljudska. Vsebinske folklorne originalnosti Jurčičeve in Raičeve variante Matičetov z ničemer ne izpodbija. Na osnovi najnovejšega izvirnega ljudskega gradiva, ki njemu služi v potrdilo neljudskosti »literarno« oblikovanih variant, pa je z medsebojno komparacijo mogoče dognati, da sta Raičev in Jurčičev tekst vsebinsko ljudska.

I. Osnovne motivne skladnosti literarnih in ljudskih variant:

1. Neugodne domače razmere nedorasla otroka prisilijo v svet (brat — sestra). 2. Srečanje z razbojniki, ki jima strežejo po življenju. Nevarnost je mimo, ko jih deček na fantastičen način premaga. 3. Ljubezni do poglavja pobite tolpe, ki se vzbudi v dekličinem srcu, razdere njeno ljubezen do brata in zahteva njegovo žrtev. 4. Zahrbtni in izdajalski naklepi deklice in ljubega se izjalovijo, pravica prestreže izvedbo zločina in kaznuje storilca.

II. Skupnost fabulativnih prvin:

Bratec in sestra doma ne moreta živeti, zato morata z doma. Prvo prizorišče njune samostojnosti je gozd. Tu naletita na razbojnike. Toda bratcu je dana čudna moč: po vrsti jih z mečem poseka. V njihovem brlogu si napravita dom. Ona postane gospodinja, on hodi na lov. Deklica se zagleda v poglavarja premaganih razbojnikov. Začuti potrebo, da ga za vsako ceno reši. Oživi ga in skrrije. V bratovi odsotnosti se sestane z ljubim, ga vpraša za svet in pristane na njegov načrt: odstraniti brata, ki je na poti njuni ljubezni. Poslati ga v smrt. Napravi se bolna in pošlje brata po zdravila k zverem. Brat uboga, zver pa mu ne stori hudega, z lahkoto dobi hrano in žival mu obljubi pomoč. Ko ji ustreže, ga sestra po razbojnikovem nasvetu pošlje k nevarnejši zveri. Ko ji tudi to željo izpolni in ko spoznata, da mu zveri ne morejo do živega, se poslužita zvijače. Ta jima uspe samo na pol, v usodnem trenutku se brat zave pasti in se reši, položaj se zaobrne, brat ubije poglavarja in kaznuje nehvaležno sestro.

V tem fabulativnem ogrodju se stikajo vse variante tega pravljичnega motiva od Raiča do Marinčiča (varianti A. Šavlija in Mihe

Kosmača mi nista bili dostopni). Ti konstantni fabulativni klišeji pa so v svojih podrejenih snovnih prvinah v raznih pokrajinah dobivali različne poteze: skladno z življenjem kraja in sposobnostmi pripovedovalca so se stopnjevali, se deformirali, se umetniško gradili in krhali, se fantazijsko razraščali in poenostavljali, tako v pravljico kot v realistično smer. Ti svojevrstni elementi osnovnega motiva ne spremijajo, prav tako ne nadrejenih snovnih skupin, pač pa fabulo čustveno obarvajo, pravljico razgibljejo ali življenjsko realno približajo. V skladu s svojo dikcijo in stilizacijo dejanje po svoje poganjajo in zavirajo, ga predstavno skomplicirajo oziroma osvetlijo. Nekaj zgledov:

Izguba doma ima različno ozadje: smrt staršev (Raič, Količesa), hudobna mačeha in očetova podrejenost (Jurčič), socialna ogroženost — kanibalizem (Marinčič). Usoda otrok nas v Jurčičevi dolenski varianti najbolj čustveno zagrabi. Tu sta otroka vržena v svet nasilno, ne da bi vedela, kaj se z njima dogaja in zakaj ju je oče zapustil. V ostalih variantah otroka vesta, zakaj odhajata od doma. Dolenski otroka sta v gozdu najdlje prepuščena svoji nesreči, medtem ko ju ostali oblikovalci prehitro zblížajo z ravbarji. Najbolj revna na dogajanju je tu vzhodnoštajerska (Raič) varianta, kjer otroka naletita na ravbarje še preden zaideta v njihovo bivališče. Meč ima Raičev junak s seboj (sukati ga je naučil že oče), junaki v ostalih variantah pa ga najdejo šele v gozdu in jim služi kot magično sredstvo. Srečanje z razbojniki je najbolj plastično in napeto orisal Marinčič. Njegov fant pobije razbojnika šele, ko jih zvijačno užene, medtem ko je v ostalih variantah dečkovo junaštvo preveč naivno preprosto. Najmanj efektivna je tu vzhodnoštajerska Raičeva varianta: fantek poseka ravbarje z lastno močjo, ne da bi sodelovale pri tem magične sile orožja. Ubije tudi poglavarja. Le-ta je v dolenski in beneški varianti le ranjen, pri Marinčiču pa med pokolom premeteno zbeži. Tudi razmerje med razbojnikom-poglavarjem in sestro je najbolj prepričevalno zapletel Marinčič. Izdajalski načrt je v vseh variantah zasnovan enako, enako se tudi razpleta. Razhajajo se variante le v končni izbiri zlonamerne sredstva. V »Nemanu in Belani« je past, ki jo zaljubljenca nastavita, dokaj naivna in premalo utemeljena je tudi bratova rešitev. Izbira zvijače je najbolj domiselno zastavljena in izpeljana v trentarski in dolenski pravljici. Zanimivo pa je, da se v Raičevi zgodbi junak izmota sam, brez pomoči prisotnih živali, ki v ostalih variantah odločilno posežejo v dogajanje. Pravljici efekti pa so tu neprimerno večji. Priroda in človek sta tu v tesni medsebojni povezanosti, medtem ko je pri Raiču to razmerje premalo motivirano. Kot začetek, je tudi konec v vseh štirih variantah različen. Razbojnika sicer povsod zadene smrt, tudi sestra je povsod kaznovana, a kazen je za njo različna: v vzhodnoštajerski, trentarski in dolenski (1. red.) varianti jo brat zapusti (Marinčič jo zraven še osmeši), v 2. redakciji dolenske in pri Količesi pa jo doleti smrt. Dolenski pravljica tu konča, medtem ko se v ostalih variantah nadaljuje s postransko, v glavnem prav tako ujemačo se

zgodbo (junakova zmaga nad pošastjo, ki ogroža mesto in kraljico, peripetije okrog ženitve z rešeno kraljico).

Prevladovanje dialoga in do kraja reproducirana ljudska dikcija ustvarjata v zahodnoslovenskih variantah razgibano dinamiko in dramatičnost dogajanja, ki sta oblikovno obnovljenim variantam Raiča in Jurčiča tuja (seveda ne po njuni krivdi).

V vseh variantah je torej pravljica privzela le one posebne elemente, ki na vsakemu pripovedovalcu svojski način osvetljuje poti obeh junakov, metode in sredstva za bolj ali manj nazorno reševanje njune, v snovnem ogrodju konstantno začrtane zgodbe.

Snovno se najnovejši zahodnoslovenski varianti od skupne vsebinske sheme prav toliko oddaljujeta, kot varianti v Raičevem in Jurčičevem tekstu. Skupne so jima samo tiste črte, ki so hkrati enake dolenski in vzhodnoštajerski varianti.

To dejstvo pa priča, da sta slednji ljudski in ne po ljudski tematiki samostojno obdelani tvorbi. Tako pa pravilo, da »je neki motiv ljudski samo dokler je ljudska oblika, v kateri se nam predstavlja«,¹⁵ drži le za žive ljudske pravljice, v ljudskih pravljičah, zabeleženih v preteklosti, pa izgubi na praktični veljavi.

Oblikovna struktura ljudske proze ni obča narodova last (»spreminja se na poti od ust do ust«),¹⁶ zato mora biti v raziskovanju iste primarna šele, ko iščemo žive ljudske proizvode, oziroma nosilce folklorne, nikakor pa ne more biti odločujoči kriterij v preverjanju folklorne pristnosti onih zapisov, katerih avtorji teorije o nosilcih folklorne še niso poznali.

Ugotavljanje folklorne originalnosti prvenstveno s stališča oblikovne analize besedil namenu znanstvene folkloristike popolnoma ustreza, vendar le kot metoda, ki se je poslužujemo v vsakdanji praksi. Brž ko pa operiramo z njo v preteklosti, izpade kot literarno zgodovinsko formalistična.

Metoda oblikovno točnega registriranja ljudskih ustnih izročil se je mogla uvesti šele z nastankom znanstvene folkloristike kot posebne panoge in z razvitejšo posnemovalno tehniko (fonografi). V Raičevem in Jurčičevem času to pri nas še ni bilo v navadi, zato ljudskih pripovedi niso beležili v taki pristnosti (dialektološko sem dognal, da se je jezikovno stilni izvornosti ljudskih besedil najbolj približal Valjavec v svojih folklornih doneskih iz Varaždina in okolice). Neizogibno je bilo, da je zapisovalec vplival na obliko poustvaritve. »Oblika, ki jo najdemo pri pripovedkah v enem ali drugem zapisku, je vselej last dotičnega zapisovalca« (Kelemina istotam). Če je vsebinsko zapisovalec besedila zvesto posnel, in jih odel v svojo obliko, še ne smemo reči, da njegovi teksti niso ljudski. V tehniki, ki smo jo dosegli danes, niso mogli biti zabeleženi. »Že s čisto tehničnega stališča bi bilo nemogoče

¹⁵ Milko Matičetov: Novi svet 1952. str. 547.

¹⁶ Jakob Kelemina: Bajke in pripovedke slov. ljudstva, str. 51.

ohraniti prvotno stilizacijo (Kelemina, istotam). Takratnih zapisov z današnjimi zato že iz historično-folklorističnih pogledov nismo upravičeni vrednotiti.

Če ni namen folklornega raziskovanja zgolj v tem, da registriramo le fabulativno najbolj efektne, estetsko in umetniško najbolj bogate zapise ljudskega izročila (za iskanje nosilcev folklore je to na mestu), potem značaja ljudskosti onim, v teh ozirih revnejšim variantam še ni moč oporekati. To tem manj, kadar imamo opravka s starimi zapisi. Da je Jurčičeva pravljica »Brat in ljubi« snovno ljudska, sem dokazal. Jurčič ni raziskoval pravljič iz narodopisnih, marveč iz leposlovnih nagibov (Priatelj). Zato po mojem sklepanju ni iskal najbolj efektne pripovedovalca oziroma ga ni našel. Naletel je na relativno povprečnega pripovedovalca, sam si pa prizadeval, da ohrani pravljico vsebinsko verno njegovi pripovedi.

Raič in Jurčič, ki sta ljudsko fabulo *le tehnično* odela v obliko knjižnega jezika (v tem je vsa njuna »obnova«), z njo nista interno zaživela, da bi ji vdihnili svojega duha, občutja, ji vtisnila svoj in svojega okolja pečat, kot delajo to pripovedovalci iz ljudstva (nosilci folklore), zato v njuni obnovi ni iskati osebne pripovedne note. Svojega duha in svoj pripovedni dar je razvil Jurčič le v onih po ljudskih motivih posnetih delih, ki jih je razširil v daljše pripovedne tekste. Pravljica »Brat in ljubi« za tako obdelavo ni prišla na vrsto. Estetsko-umetniška podoba ter fabulativna razgibanost pravljičice »Brat in ljubi« torej nista rezultat Jurčičeve umetniške in pripovedne zmogljivosti, marveč sposobnosti njegovega pripovedovalca.

Zgolj tehnično-oblikovna priredba neke, po ljudskem pripovedovalcu suženjsko posnete fabule umetniku sama po sebi ne nudi, možnosti, da zgodbo obdela po svoje, oziroma da jo razvije do take umetniške višine, kakor bi jo bil sicer zmogel sam. Zadevno pravljico »Brat in ljubi« torej ne smemo smatrati v prvi vrsti za Jurčičevo, marveč za narodovo last.

Oblikovalca iz ljudstva (t. j. nosilca folklore), ki z ljudsko snovjo živi, se v njej razvija, jo vsak dan čustveno in fantazijsko gnete, potemtakem ne smemo enačiti z enkratnim, ljudsko snov v neljudski knjižni jezik formirajočim poustvarjalcem.

V tej luči pa literarno-umetniško tekmovanje med Jurčičem in Marinčičem, na katerega v obliki ankete srednjim šolam poziva sodobni folklorist, izgublja svojo upravičenost in smisel. (Podobno tudi oblikovno-estetsko vrednotenje Jurčičevega teksta z besedili ljudskih pripovedovalcev v Zgodovini slov. slovstva 1956, str. 126.)

Kot ljudska je pravljica »Brat in ljubi« (v 2. redakciji Jurčičevi) sprejeta tudi v najnovejšo Bolharjevo zbirko Slovenskih narodnih pravljič.¹⁷

¹⁷ Alojz Bolhar: Slovenske narodne pravljičice 1952, 1955.

Na podoben način je zapisana in obnovljena tudi druga pravljica v Novicah 1859 z naslovom *Balin*.¹⁸ Ta pravljica je bila pri nas menda prvič zabeležena v Raičevi obnovi. Valjavec je v *Nar. prip. u i oko Varaždina* še nima, le kajkavska pravljica »Siromak sina vragu zapisale« je v naslovnem obsegu podobna *Balinu*.¹⁹ Kot prejšnjo, je Raič tudi to pravljico spravil v obliko knjižnega jezika (z nekaj dialektizmi). Da pa je vsebinsko pravljica ljudska, kaže prekmurska pravljica *Madaj*, ki sta jo zapisala M. Valjavec in Štefan Kūhar. Prvi jo je zapisal v *Noršincih v Prekmurju* in objavil v *Kresu* 1885²⁰, Kūharjeva varianta pa je izšla v *Kalendáři Najszvetejšega szrcá Jezusovega za 1913*.²¹ Za ti dve varianti smemo reči, da sta tudi oblikovno ljudski: dikcija njunih besedil se sklada s sintakso prekmurskega govora. Tudi jezikovno odgovarjata narečju kraja, kjer sta bili zapisani. Varianti se motivno in v temeljnem fabulativnem ogrodju popolnoma ujemata z Raičevo varianto *Balin*, imata pa nekaj različnih in novih snovnih elementov; le-ti dogajanje nazorneje predočijo in napravljajo pripoved živahnejšo. Po Raiču zapisana varianta boleha na pravljici domiselnosti, nastavljeni pripovedni elementi so ponekod pomanjkljivo izpeljani (*Balin* se skuša znebiti le znamenja, prejetega z očetovo kletvijo, kupna pogodba z vragom pa ostane neupoštevana; *Balin* v peklu sploh ne vpraša po razbojnikovi kazni), drugod preskopi in pravljici nelogični (prizor v peklu, razbojnik se skesa, ne da bi zvedel za kazen, niti ne vpraša, ali je *Balin* pogoj izpolnil). Medtem ko je Valjavčeva varianta še epsko strnjena in nerazgibana, ima Kūharjeva že pravljici stopnjevano zapletanje dogodkov (n. pr. sinovo poizvedovanje po očetovi žalosti, prepir med hudiči, prizor med Madajem in fantom).

Prekmurska pravljica *Madaj* je po mojem mnenju služila kot folklorna predloga umetni obliki iste pravljice, ki jo je med prvo svetovno vojno napisal Fran Milčinski z naslovom *Tolovaj Mataj*.²² Poleg naslova (*Madaj — Mataj*) si je pri njej sposodil tudi sámo zgodbo. Večino snovnih elementov je vzel iz Valjavčeve variante.

Nekaj snovnih prvin pa je vzel Milčinski tudi od Kūharja: prizor v peklu, obotavljanje hudiča s krstnim listom, hudiči mu grozijo z Madajevo posteljo, klečeči spokornik, metamorfoza: simbolični golob — duša, spokornik se spremeni v prah (to dvojje ima že Raič), duše Madajevih žrtev v jabolka. Od Raičevega *Balina* si je Milčinski morda sposodil Luciferja, grožnjo z ognjem, vzdevek »tolovaj«, zunanji videz spokorjenega tolovaja (bolj zemlji podoben), kolikor ni teh elementov izbral samostojno po asociaciji.

¹⁸ »Novice« 1859, str. 68.

¹⁹ Matija Valjavec: *Narodne pripovedke u i oko Varaždina*. Varaždin 1858, str. 193.

²⁰ Matija Valjavec: *Madaj*, *Kres* 1885, str. 302.

²¹ *Kalendár Najszvetejšega Szrcá Jezusovega za 1913*, str. 56.

²² Fran Milčinski: *Tolovaj Mataj in druge slovenske pravljice*, Ljubljana 1917.

Milčinski je posamezne fabulativne prvine razširil in vnesel vanje umetniško dognano pravljjično slikovitost. Z groteskno prizorov, poživljeno z rahlim humorjem, je dal besedi barvo in zvok, stavku melodijo in ritem. Osebam je vdihnil življenje, jih tipiziral ter njihova dejanja in reakcije nanizal s tako plastično stopnjevanostjo in čustveno prizadetostjo, da učinkuje kot živobarvna slika. Ker se je tesno naslonil na ljudsko snov, smemo tudi njegovi pravljici priznati folklorni značaj, ker pa jo je po svoje stiliziral, jo moramo smatrati predvsem za umetno pravljico. Z internim podoživljanjem in preoblikovanjem avtorja je v izbrušenih stilnih sredstvih dobila umetniško podobo.

Raič, ki se je v tem času bavil izključno z jezikoslovjem in zgodovino, se je nabiranja in objavljanja pravljic 1859 bržkone lotil pod Miklošičevim vplivom: ta je 1858 pozval Slovence k intenzivnejšem nabiranju ljudskega blaga.

Raičevi folklorni doneski oblikovno niso izdelani, vendar pa glede na vrsto kasnejših variacij iste ljudske snovi zaslužijo literarno zgodovinsko in folkloristično pozornost.

Zusammenfassung

BOŽIDAR RAIČ' VERHALTNIS ZUM VOLKSMÄRCHEN

Božidar Raič, slovenischer Publizist und nationaler Förderer (1827—1886), hatte in der Zs. »Zora« 1852 das Märchen »Erbosajdan« und in der Ztg. »Novice« 1859 die Volksmärchen »Neman in Belana« (Neman und Belana) sowie »Balin« veröffentlicht. Der Vergleich von »Erbosajdan« mit der serbischen Variante »Baš-čelik« ergibt, wie dasselbe Märchenmotiv von der Unterdrückung des Schwächeren durch den Stärkeren eine verschiedene soziologische und weltanschauliche Fassung erfahren kann. Das Märchen »Neman in Belana« ist trotz Raič' formaler Bearbeitung volkstümlich geblieben, weil es einen gemeinsamen stofflichen Aufbau mit der Variante »Brat in ljubi« (Bruder und Geliebter), welche der Erzähler Josip Jurčič (1844—1881) in der Wiener Zs. Zoon 1870 veröffentlicht hatte, und mit den Texten noch lebender volkstümlicher Märchenerzähler aufweist. Volkstümlich ist dem Inhalte nach desgleichen das Märchen »Balin«, welches mit der im Prekmurje (Übermurgebiete) ausgezeichneten Variante »Madaj« (von M. Valjavec in der Zs. »Kres« 1855 und von Stevan Kuhar in Kalendár 1913 veröffentlicht) als folkloristische Grundlage des Kunstmärchens »Tolovaj Mataj« von Fran Milčinski (1867—1952) gedient hat.